

Van Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar

Hami AKMAN¹

ÖZ

Derleme Sözlüğü yazı diline girmemiş, halk ağzından derlenmiş olan kelimelerden oluşmuş bir sözlüktür. Bu çalışmada söz konusu esere katkıda bulunmak amacıyla Van ağzından 141 kelime derlenmiştir. Bu sayının 28'i fiil, 4'ü isim, 24'ü sıfat, 4'ü zarf, 34'ü birleşik fiil, 2'sini edat ve 1'ini de sıfat-fiil ekiyle kurulmuş kelime ya da kelime gruplarından oluşturmaktadır. Çalışmada bazı kelimelerin açıklanmasına gidilmiştir ve burada çoğu zaman Azerbaycan Türkçesine başvurulmuştur. Mesela *Sein ~ seyin* "su testisi" kelimesi açıklanırken Azerbaycan Türkçesine dayanılarak açıklamalar yapılmıştır. Söz konusu ağızda *göz ümmecılıh*, *gizlenpoş* gibi oyun isimlerinin yanı sıra *bızavburnu*, *erihkızartan* ve benzeri ilginç hayvan isimlerine rastlanmaktadır. Fiillerden *sıyrıtdamağ* ve *serelamağ* ile isimlerden *toyıh* kelimesi şekil bakımından *Derleme Sözlüğü*'nde az ses değişiklikleriyle ancak anlam farklılığıyla yer almaktadır. Diğer kullanımlar ne şekil ne anlam açısından *Derleme Sözlüğü*'nde yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Derleme sözlüğü, Van ağzı, Azerbaycan Türkçesi, Derleme Sözlüğü'ne katkılar, isim, sıfat, birleşik fiil.*

Contributions to the Compilation Dictionary of Van Dialect

ABSTRACT

Derleme Dictionary is a dictionary composed of words that have not entered the written language and compiled from the dialect of the people. In this study, 141 words were compiled from Van dialect in order to contribute to this work. Of this number, 28 are verbs, 4 are nouns, 24 are adjectives, 4 are adverbs, 34 are compound verbs, 2 are prepositions and 1 is composed of words or word groups formed with adjective-verb suffix. In the study, some words have been explained and Azerbaijan Turkish has been used most of the time. For example, while explaining the word *Sein ~ seyin* 'water jug', explanations were made based on Azerbaijan Turkish. In addition to game names such as *göz ümmecılıh*, *gizlenpoş*, there are also interesting animal names such as *bızavburnu*, *erihkızartan*, and so on. The verbs *sıyrıtdamağ* and *serelamağ* and the noun *toyıh* are included in the Compilation Dictionary with slight sound changes in form but with a difference in meaning. The other usages are included in the Compilation Dictionary neither in terms of form nor meaning.

Keywords: *Compilation Dictionary, Van dialect, Azerbaijani Turkish, contributions to Derleme Dictionary, noun, adjective, adverb, compound verb.*

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, hamiakman@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8787-2319

Giriş

Türkiye'deki Halkların Ağzında Derleme Sözlüğü olarak da bilinen *Derleme Sözlüğü*, ölçünlü (edebî ya da yazı) diline girmemiş ancak halkın kullandığı kelimelerin 1932-1960 yılları arasında Türk Dil Kurumu tarafından yürütülen faaliyetle derlenmesiyle oluşturulmuş bir sözlüktür. *Derleme Sözlüğü*'ne eklenen kelimeler sadece bu yıllarla sınırlı kalmamıştır. Bu tarihlerden sonraki yıllarda ve günümüzde bu sözlüğe, gerek *Ağız Araştırmaları Bilim ve Uygulama Kolu* tarafından gerekse de araştırmacıların bireysel çabalarıyla derledikleri kelimelerle katkılar devam etmektedir.

Derleme Sözlüğü'ne yapılan bu bireysel araştırmalardan birçok veri elde edilmiştir. Örnek verilecek olursa Bartın ağzından *horas* “toplanan süprüntüleri atmak için kullanılan bir çeşit kısa saplı kürek”, *kültür* “derin dondurucu, buzluk”, *naştaba* “maşrapa”, *şeytan arabası* “el arabası”, *binkal* “kivi”, *maya* “domates”, *teynür* “defne”, *gökyeşil* “kertenkele”, *mohma* “köpek”, *muratkuşu* “baykuş”, *eynebaş* “elbise”, *kapale* “kalın kışlık gömlek”, *boğar* “kuyu”, *emâna* “amca eşi” (Yıldız ve Özsoy, 2016, s. 141-150). Sivas (Zara) ağzından *abrıl beşi* “1-5 nisan günleri”, *aporle* “hoparlör”, *ekimayı* “sonbahar”, *gülibik* “tavuklardaki geniş olan ibik”, *kero* “eşek”, *muşma* “yumruk”, *folan* “bol”, *heyeyli* “gelgit akıllı”, *hulik* “sağır”, *tiftikli* “uzun saçlı”, *hokikten* “bedavadan” (Güven, 2021, s. 299-315). Bismil ağzından *beksemet* “peksimet, dilimlenerek kurutulmuş ekmek”, *cücüg aşı* “yağ, salça ve su ile yapılan bir yemek”, *cünk* “köşe”, *demne* “büyük testi”, *gülbeng* “hep bir ağızdan yapılan dua”, *hakket* “hikâye”, *hatre* “hatıra”, *kınefür* “karanfil”, *küslü* “küsmüş, dargın”, *rezve* “senelik işçi” (Erten ve Başkan, 2016, s. 67-77). Antalya Kaş ağzından *alatirik* “elektrik”, *amalet* “ameliyat”, *anjız* “doğum yapan hayvanların ilk sütü, ağız”, *bahar* “baharat”, *buynus* “harnup”, *çatı* “Belli ebatlardaki kerestelerden birbirine çivi ile tutturularak birleştirilen etrafı naylon ile kaplanan büyük sera”, *çoçcak* “çocukçağız anlamında sevgi, şefkat bazen de acıma belirten sözcük”, *dıkmāvık* “baykuş” (Bölük ve Erdem, 2021, s. 2049). Emirdağ / Burunarkaç Köyü ağzından *curultmak* “sulandırarak yoğunluğunu azaltmak”, *cizelemek* “kedi, civciv, kuş gibi hayvanlara çocukların eziyet etmesi”, *çantıldamak*, “bir talep ya da şikâyetin rahatsız edecek şekilde tekrarlanması”, *çığlama* “evin, damın üzerini kapatmada kullanılan ince ağaçlar”, *daramak* “hayvan sürüsünü doğru sayabilmek amacıyla tek sıra hâline getirmek”, *dingildemek* “yerinde hareketsiz durmamak”, *berâri* “her, sıradan” (Çifçi ve Sezer, 2018, s. 248-249). Ankara Güdül ağzından *bıldırdamak* “koşmak”, *çakıllamak* “çakıla gömmek”, *çitilemek* “kirini çıkarmak için çamaşırın iki yanını birbirine sürtmek”, *dalbızlamak* “incelemek”, *debizdemek* “ileri geri hareket etmek”, *gımızdamak* “hareket etmek, kımıldamak”, *gınganmak* “sevinmek”, *afatlı* “sinirli, kızgın”, *badırdayuk* “çok ve lüzumsuz konuşan” *bedük* “beceriksiz”, *boccalı* “hastalıklı” *cıdır cıdır* “çok konuşkan, sevimli”, *çelen* “hafif”, *çöze* “beceriksiz” (Efe, 2020, s. 790-791) gibi kelimeler bunlardan sadece birkaç tanesidir.

Bu çalışmada, *Derleme Sözlüğü*'ne katkıda bulunmak amacıyla Van ağzında; özellikle Köprüler Köyü başta olmak üzere, Van merkez, Kasımoğlu Köyü ile Edremit'te yapılan deyimler üzerine çalışmalar esnasında tespit edilen, *Derleme Sözlüğü*'nde olmayan ya da anlam değişikliği ve küçük şekil değişikliği ile yer alan kelimeler ele alınmıştır. Dolayısıyla kaynak kişiler bahsi geçen yerlerdeki kişilerden oluşmaktadır. Çalışmada kelimeler, kaynak kişinin kurduğu cümlenin orijinal hâli korunarak verilmiştir. Bazen de kelime kaynak kişiye sorularak cümle kurması sağlanmıştır. Daha sonra bu cümle tırnak içinde günümüz Türkiye Türkçesi ölçünlü diline aktarılmıştır. Bu cümlelerin hangi kaynak kişiden alındığı ise parantez içinde kaynak kişinin kısaltması olan K harfi ve kaynak kişinin hangisi olduğunu ifade eden 1'den 18'e kadar

verilen numaralarla belirtilmiştir. Çalışmada yer yer Engin Gökçür'ün *Van Gölü Havzası Ağızları* ile Şahap Bulak'ın *Van Küresin Ağzı* adlı doktora çalışmalarından da faydalanılmıştır.

Bugün Van ağzının kaynağı olan Azerbaycan Türkçesiyle ses ve şekil benzerliği azalmış ve Türkiye Türkçesinin etkisi altına girmiştir (Bulak, 2021, 1561). Ancak söz konusu ağızdaki bazı kelimeleri açıklarken Azerbaycan Türkçesine başvurmak âdeta zorunluluk arz etmektedir ki bu çalışmada bu yöneme sık olmamakla beraber başvurulmuştur. Mesela “su testisi” anlamındaki *seyin / sehin / sein / seig* kelimesinin anlamını kaynak kişilerden sordüğümüzda sadece bu nesnenin tasvir edilmesi ile yetiniliyordu ancak Azerbaycan Türkçesinde bunun “su testisi” olduğu tespit edilebilmiştir.

Van ağzı için Van Küresin ya da Van Küresinli ağzı tabirleri de kullanılmaktadır. Bu yörede *yerli* olarak da adlandırılan Türk veya Türkmenler genelde il merkezi ya da kasabalarda yaşamaktadırlar. İl merkezinde ya da köylerde yaşayan Türkmenler için de *yerli* tabiri kullanılmaktadır. Van'da Kürtler başta olmak üzere Mıtrıplar (Çingeneler), Araplar (Cumhuriyet'in ilk yıllarında Siirt'ten göç edenler), Kırgızlar (Afgan-Rus savaşında Türkiye'ye ve bu bölgeye göç ederek Türkiye vatandaşlığına girenler) ve yöre halkı tarafından Laz olarak tanımlanan Doğu Karadeniz'den göç eden Karadenizliler de bölgenin toplumsal yapısındaki yerlerini almışlardır (Levendoglu, 2006, s. 75). Söz konusu bu topluluklar da Türkçeyi gündelik konuşmalarında sıklıkla kullanmaktadır. Dolayısıyla Van'da Türkçeyi sadece Küresinliler değil; bahsi geçen topluluklar da kullanmaktadır.

Van ağzı Anadolu ağzıları sınıflandırmasında; Ağrı, Muş, Bitlis, Bingöl, Siirt, Diyarbakır, Mardin, Hakkâri, Urfa (Birecik, Halfeti dışında), Elazığ (Palu, Karakoçan) ile birlikte Doğu grubu ağzılarının alt dallarından birisi olarak değerlendirilmektedir. Van ağzının da içinde bulunduğu grubun önemli ses özelliklerinden bazıları şunlardır: Ek ünlülerde sıklıkla kalınlaşma meydana gelir: *Binsın, bindırın, düşelim, giderim, görmüşüm, getirip* vb. gibi. Arka damak ünsüzü *ğ* iki ünlü arasında veya hece sonunda korunur: *Doğumliyim, doğri, oldığını, açlığını, ağzi, yapmağe, mezarlığe, oğullarım, gidecağım, kesmağe* ... gibi. Bu ağızlarda arka damak ünsüzü *k* ön seste korunur: *kardeşleri, kapı, kapisi, kari, kazuh, kaldırdım, kardeşim, korhıyorlar* ... gibi. Önemli özelliklerden birisi de hece ve kelime sonunda *k>h* değişmesinin meydana gelmesidir: *töhdük, etmeh, çiçeh, bölüh, böreh, tih-, töh-, göh, geldih, kemih* ... gibi (Karahan, 2022, s. 62-65). Van ağzında tespit edilen *Derleme Sözlüğü*'ne katkı niteliğindeki kelimeler aşağıdaki gibi sınıflandırılıp ele alınmıştır.

1. Derleme Sözlüğü'nde, Anlamca Farklı Olup Küçük Ses Değişiklikleriyle Bulunanlar

1.1. Filler

1.1.1. Yansıma Kelimelerden Türeyenler

Van ağzında yansıma seslerden türeyen kelimelerin bolluğu dikkat çekicidir. Bunlar anlatıma canlılık, renk ve etkileyicilik katmıştır (Özok, 2022, s 1752). Çalışmada 7 adet yansıma ses tespit edilmiştir. Bunlardan *cingildemağ / çingildemağ* hariç diğer filler *Derleme Sözlüğü*'nde bulunmaz. *Cingildemağ* ise sadece şeklen benzerlik göstermekte, anlam açısından farklıdır.

cingildemağ / çingildemağ (Cingildemek) f. Kulak çınlamak.

Başım ağrıyi, kulağım cingildê “Başım ağrıyor, kulağım çınıyor” (K: 1).

Bu fiilin *cing* yansıma sesinden geldiği açıktır: *cing+il+de-mah*. Türkçede *isimden isim yapan +l* ekine az da olsa rastlanmaktadır: *yeş+il* (<*yaş+il*), *kız+ıl*, *kum+ul*, *us+ul*... (Korkmaz, 2017, s. 130).; *isimden fiil yapan +da-* eki ise Türkçenin ilk dönemlerinden itibaren görülen fazla işlek olmayan, genelde ses taklidi kelimelerden *olma* ifade eden fiiller yapmaktadır: *horul+da-*, *fısil+da-*, *şırıl+da-*, *mırıl+da-*, *fırıl+da-*, *gürül+de-*, *çatır+da-*, *kütür+de-*, *tokur+da-*, *fingir+de-*, *parıl+da-*, *hay+da-* ... (Ergin, 2012, s. 182). “Çınlama, kulak çınlaması” anlamındaki *cingilti* (Zülfikar, 2018, s. 359) kelimesinin de söz konusu *cing* sesinden geldiği anlaşılmaktadır. *Derleme Sözlüğü*'nde söz konusu fiile “şımarmak” anlamında rastlanmaktadır.

1.1.2. Diğer Fiiller

Bu fiillerin sayısı 3'tür.

eyahlamak (Ayaklamak) f. Ayak altına alıp çiğnemek, ezmek, üzerinde sert adımlarla yürümek.

Esgiden damı eyahlerdile ço sert ole “Eskiden damın üzerine sertçe basarlardı ki sert olsun” (K: 8).

Derleme Sözlüğü'nde *ayaklamak* şeklinde geçen bu fiil şu anlamlara sahiptir: “Gezinti yapmak; ayakla, adımla ölçmek; çabuk yürümek; kötölemek, ayak altına almak, kovmak; uzunluğu ayakla ölçmek” (<https://sozluk.gov.tr/>).

serelemek (Saralamak) f. İyice sarmak, sarmalamak.

Ala bu bu kendiri ineyin boynüne serele göra “Al bu kendiri ineğin boynuna sar bakalım” (K: 12).

Derleme Sözlüğü'nde *saralamak* “iyice sarmak, sarıp sarmalamak; özensiz sarmak” (<https://sozluk.gov.tr/>) şeklinde geçmektedir. Hem *saralamak* hem de *serelemek* fiilleri *-ALA-* fiilden fiil yapım ekiyle türemişlerdir. *-ALA-* fiilden fiil yapım eki bir kuvvetlendirme ekidir ve bunlar arasında en işlek, canlı, örneği en çok bulunanıdır: *kov-ala-*, *ov-ala-*, *silk-ele-*, *eş-ele-*, *şaş-ala-*, *dur-ala-*, *gev-ele-* (Ergin, 2012, s. 216). Türkiye Türkçesi ağızlarında bu eke sık rastlanmaktadır: *Alkala-* “hırpalamak”, *aşala-* “fokur fokur kaynamak”, *atala-* “atmak, savurmak”, *basala-* “bir kaba konulan eşyayı üstünden bastırıp sıkıştırma”, *binele-* “yenmek”, *bökele-* “birdenbire koşmak, saldırmak, su sıçratmak”, *burala-* “kıvırmak”, *bükele-* “kurtulmak için çabalamak, kıvranmak, uğraşmak”, *cızala-* “çizmek, karalamak”... (Güzel, 2019, s. 560). Bunlara Van ağızından örnekleri gösterilen *ser-ele-* “iyice sarmak, sarmalak” ile aşağıda yer alan *surt-ele-* “Genelde ıslak bir bezi temizlemek üzere herhangi bir zemin üzerinde sıkıca hareket ettirmek, getirip götürmek” fiilleri de eklenebilir.

sıyrıtdemek (Süpürtlemek) f. Sürükleyip götürmek, sürükleye sürükleye, zorla götürmek, bir anda hepsini alıp götürmek.

Torbe odı orde ba. Tut sıyrıddiye sıyrıddiye götü “Torba işte orada bak. Tut sürüye sürüye götür” (K: 8).

Derleme Sözlüğü'nde *sıyrıtdemek* şeklinde bir kelime mevcuttur, anlamı ise “Ağacı yalnız gövde kalacak şekilde budamak” anlamında geçmektedir (<https://sozluk.gov.tr/>).

1.2. İsimler

Bunların kullanım sayısı 2'dir.

toyıh (Tavuk) i. Tavuk.

Kelbırın altına toplanan buğdeye çet diyile, topliyile vèrele toyıhlere “Kalburun altına toplanan buğdaya çet derler, (bunu) toplarlar (ve) tavuklara verirler” (K: 7).

Bu kelime *Derleme Sözlüğü*'nde *toyuh* “tavuk” şeklinde geçmektedir (<https://sozluk.gov.tr/>).

hesar (Hisar) i. “Koyun, keçi, sığır vs. hayvanların toplu olarak bir yerde kalmalarını sağlamak amacıyla yapılmış duvar çevirmesi.

Ƙoyınnei hesare katande kapıyı kapatmağı unutmuşdım, bağıdım koyınne hammi dağılıt “Koyunları hisara kattığımda kapıyı kapatmaya unutmuştum, baktım koyunlar hepsi (dışarı çıkmış) etrafa dağılmış” (K: 15).

Bu kelime “kale, hisar” anlamı ve *hesar* şeklinde *Derleme Sözlüğü*'nde geçmektedir (<https://sozluk.gov.tr/>).

1.3. Sıfatlar

geş / geç (Genç) i. Genç, delikanlı; toy, tecrübesiz.

Hele geşdi annemè “Daha gençtir anlamıyor” (K: 10). ...*ben de o zaman geçdim* “Ben de o zaman gençtim (Gökçür, 2012, s. 323).

Bu kelime *Derleme Sözlüğü*'nde sadece *geş* şeklinde ve “Geç; genç” anlamlarında geçmektedir (<https://sozluk.gov.tr/>).

2. *Derleme Sözlüğü*'nde Bulunmayanlar

2.1. Fiiller

2.1.1. Yansıma Kelimeden Türeyenler

Bunların sayısı 6'dır.

dırtdemağ (Dırtlamak) f. Osurmak, gaz çıkarmak.

Dırtdedi bağıdım avdes almeden namaz kıldı “Osurdu, baktım abdest almadan namaz kıldı” (K: 10).

Bu kelimenin *dırt* yansıma sesinden türediği açıktır. Osurunca *dırt* diye ses çıkmasından yola çıkılarak söz konusu fiil elde edilmiştir: *Dırt+la-mağ* (>*dırt+de-mek*). Van ağzından *dırt koymağ* “osurmak, gaz çıkarmak” deyiminde de söz konusu yansıma sese rastlanmaktadır. Bkz. *dırt koymağ*. *Dırtdemağ* illa ki sesli olan yani osuruk için kullanılan fiildir; yoksa *yel* şeklinde olan, sessiz gaz için bu fiil kullanılmaz.

fislemağ (Fıslamak) f. 1. Gaz çıkarmak, yellenmek, osurmak. 2. Horoz tavukla çiftleşmek.

O zemanne tendır evinde yaterdih, yetimne fisliyande èle bi fis koğusu gelerdi var ya “O zamanlar tandirevinde uyurduk, çocuklar gaz çıkardıklarında öyle bir gaz kokusu gelirdi ki...” (K: 9)

fislemağ “gaz çıkarmak, yellenmek, osurmak; horoz tavukla çiftleşmek” anlamında kullanılmaktadır. Bu kelimenin kökünün yansıma ses olan *fis*'tan türediği açıktır. *Fis* yansıma kelimesi “1.İçi boş, kof; kuvvetsiz cılız” (Zülfikar, 2018, s. 454) anlamlarındadır. Ancak Van ağzında söz konusu anlamlarda da kullanılması önemlidir. Aynı ağızda *fis* kelimesi “gaz,

yellenme”, *fısgeni* “çok gaz yapan, yellenen” kelimelerinin kullanılması da bu kelimenin açık bir şekilde *fıs*’tan türediğini göstermektedir: *fıs+le-mağ*. Horozun tavukla çiftleştiği esnada *fıs!* diye bir ses çıktığına bakılırsa bu anlamın da yansıma sesle alakası daha belirgin hâle gelmektedir.

gujıldemağ (Kujıldamak) f. Köpek ulumak.

Ezan oğuyande itde niye gujıldê? “Ezan okunduğu zaman köpekler neden bağılıyor?” (K: 14)

üvüldemağ (Üvüldemek) f. Köpek ya da kurt ulumak.

Bahdım geçem bi yarısı itde êle üvüldiyile “Baktım gecenin bir yarısıdır ve köpekler öyle bir uluyorlar ki...” (K: 1)

zarılde- (Zarıldamak) f. İçten ve acıklı bir sesle ağlamak, inlemek.

Gêne êle zarıldêdê “Yine öyle içten ağlıyordu (ki)” (K: 8).

zingilde- (Zingildemek) f. Özellikle kulak ve baş kısmı ağrımak, buralarda tokmakla vuruluyormuşçasına ağrı hissetmek.

Bi kaç gündü kulağleim êle zingıldê “Birkaç gündür kulaklarım öyle bir ağrıyor (ki)” (K: 8).

2.1.2. Diğer Fiiller

Van ağzında *Derleme Sözlüğü*’ne katkı sağlayacak nitelikteki diğer fiil sayısı 18’dir. Bunlardan *serelemağ* ve *sıyrıtdemağ* (bkz.) *Derleme Sözlüğü*’nde az ses değişiklikleriyle yer alır ancak anlam olarak farklılık gösterirler. Diğer fiiller ne şekil ne anlam bakımından *Derleme Sözlüğü*’nde yer alır.

boğmağ (Konuşmak; yemek) f. 1. Yalan konuşmak. 2. Bir şeyleri hızlıca yemek.

Ula dı boğme ya! “Ulan hadi be, yalan konuşma!” (K:5). *Sız gelene kede men bira eyhmayh boğum hele* “Siz gelene kadar ben biraz yemek yiyeyim” (K: 6).

damcilemağ (Damlamak) f. Tavandan su damlamak.

Yağmur, kar yağande eskiden damler êle damcilerdi, getirerdih damciliyan yerlere leyen meyen koyerdih ko su yere deymiye “Yağmur, kar yağdığı zaman eskiden tavanlardan su damlardı, leğen meğen getirirdik damlayan yerlere bırakırdık ki su zemine değmesin” (K: 10).

Bu fiilin kökü *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’te de tanıklanan *tam-* “damlamak”tan türemiştir: *suw tamdı* “su vb. damladı” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 241). *Tam-* fiili ardından *-ş-* işteşlik eki alarak **tam-ı-ş-* “birlikte damlamak, art arda damlamak” fiilini türetmiştir. *Tamış**- fiili daha sonra *-(i)g fiilden isim yapım ekini* alarak **tam-ı-ş-(i)-g* hâlini almıştır. Türkçede, özellikle Batı Türkçesinde Eski Türkçede sonunda *-(i)g* olan kelimelerin bu sesi düşürmesi sık karşılaşılan bir durumdur: *ölüg > ölü, tirig > diri, kaygılı > kadgulg, başlu > başlu, kamug > kamu*, (Ercilasun, 2013, s. 453), *kapıg > kapı* gibi. **Tam-ı-ş-(i)g* kelimesi de önce **tam-ı-ş-ı* şekline ardından ortadaki *-ı-* yardımcı sesini düşürüp **tamşı > tamcı > damcı* biçimini almıştır. *T > d* değişimi de yine Türkçede oldukça fazla rastlanan ses hadiselerindedir: *Tebe > deve, takı > dağı > dahi > dahi, taş > daş, türlüğ > türlü, tuz > duz, tavar > davar, tamar > davar* vb. (Karaağaç, 2013, s. 230). Van ağzında *damcı* kelimesi “damla” anlamıyla sık kullanılmaktadır: *Damçi su damlasıdı. yağmur yağarken. wala hava dolduğu zaman, yağmur yağdığı zaman, damnan çati olmiyan evlerde devamlı olarak damlır* “Damcı, su damlasıdır. Yağmu yağarken,

valla hava (yağmurlu) olduğu zaman, yağmur yağdığı zaman, damdan çatı olmayan evlerde devamlı olarak damlıyor” (Gökçür, 2012, s. 446).

dığlenmaĥ (Verem olmak) f. mec. Verem olmak, çok üzüntüden, sıkıntıdan hasta olmak, mahvolmak, perişan olmak, çok fazla yorulmak, bıkip usanmak.

Binnein içinde kale kale daha dığlendim ya! “Bunların içinde kala kala bıktım, usandım, verem oldum ya!” (17)

Dığ kelimesinden türediği açık olan bu fiil ve söz konusu kök (*dığ*) *Derleme Sözlüğü*'nde yer almamaktadır. Ancak hem *dığ* “basilinin sebep olduğu, daha çok akciğerlerde görülen ateşli, bulaşıcı hastalık” hem de *dığlanmak* “vereme yakalanmak, çok yorulmak, haddinden fazla çalışarak halden düşmek; bıkip usanmak” (Altaylı, 2018, s. 873-874) kelimeleri Azerbaycan Türkçesinde Van ağzındakiyle aynı şekil ve anlamlarla geçmektedir. Bunlara bir de aşağıda yer verilen *dığletmaĥ* kelimesi de eklenebilir. Bu kelime de yine Azerbaycan Türkçesinde *dığlatmak* “vereme yakalanmasına sebep olmak, haddinden fazla yormak, bıkip usandırmak, bezdirmek” (Altaylı, 2018, s. 874) şekil ve anlamlarında geçmektedir.

dığletmaĥ (Verem etmek) f. Çok üzme, bıktırmak, usandırmak, bezdirmek, aşırı yormak.

Valla daha meni dığletdız “Valla daha beni canımdan bezdirdiniz” (K: 1).

Hem *dığlenmaĥ* hem de *dığletmaĥ* kelimelerinin etimolojisi şu şekildedir: *Dığ+le/t-maĥ*. Şunu da belirtmek gerekir ki Van ağzında *dığ* tek başına kullanılmaz. Ya söz konusu iki fiilin bünyesinde yer alır ya da *dığ getirmaĥ* “verem olmak” (Çok üzölmek, bıkmak, verem olmak, bezme) deyiminde isim unsuru olarak göröölür. Bu deyim için bkz. *dığ getirmaĥ*.

dımsiyhlemaĥ ~ dımsiklemaĥ (Dürtmek) f. Özellikle parmakla birisini dürtmek, hafifçe itmek.

Dımsiyhlemaĥ yanı bizlemaĥ, barmağınen birisini bizliyisen “Dımsiklemek, yani dürtmek, parmağınla birisini dürtüyorsun” (K: 8).

ëmnemaĥ (İmlemek) f. İşaretlemek, iz bırakmak.

Mesela bi heyvane doğ vurande diyi bını ëmnemişem yanı işaret vurmişem demaĥdı “Mesela bir hayvana dağ vurulduğu zaman (birisi) diyor (ki) bunu işaretlemişim, yani (ona) işaret bırakmışım demektir” (K: 8).

koncalmaĥ (Koncalmak) f. Dizler katlanarak baldırlar butlara yapışık bir şekilde durmak.

Koncaleraĥ oturande eyaĥleim uyuşë “Koncalarak oturduğum zaman ayaklarım uyuşuyor” (K: 14).

ibanmaĥ ~ yubanmaĥ (Savsaklamak) f. Bir işte ağır davranmak, bir şeyi gereği gibi yapmamak, onu savsaklamak, ihmal etmek.

Gët ama tëz ge ba ibanme ha! “Git ama çabuk gel, sakın geç kalma ha!” (K: 16) *Bız yubanmaĥ de diyiylı bine* “Biz buna yubanmak da deriz” (K: 6).

İbanmaĥ (Savsaklamak) “ihmal etmek, geciktirmek, ağırdan almak” Kıpçak Türkçesi eserlerinden *Codex Comanicus*'ta tanımlanmış *yuban-* “bahane göstermek, ihmal etmek, savsaklamak” (Argunşah ve Güner, 2015, s. 896) kelimesiyle alakalı olduğu açıktır. Van ağzında bu kelimenin baştaki y protez sesinin düşürerek devam ettiği görölmektedir ki bu ağzda *yılan* kelimesine *ilan*, *yüksel-* fiili ile *yüksek* ismine *üsgel-* ve *üsgök* şeklinde rastlanmaktadır.

Sadece söz konusu ağızda değil Türkçenin diğer ağız ve lehçelerinde de bu /y/ sesinin düştüğü durumlarla sık karşılaşmaktadır. *Codex Comanicus*'ta bahsi geçen kelimenin sıfat fiil eki olarak bir sıfat görevinde kullanıldığına *yubangan söz* "bahane" örneğinde rastlanmaktadır (Argunşah ve Güner, 2015, s. 896).

ibatmaḥ (Savsaklatmak) f. İhmal etmek, savsaklamak, geciktirmek, ağırdan almak.

Bu de bi iş yapande ele bi ibader var ya... "Bu da bir iş yaptığı zaman öyle savsaklar (geciktirir, ağırdan alır) ki..." (K: 8).

keyirmaḥ (Kayırmak) f. Yapmak, bir iş yapmak, uğraşmak.

Mesela diyile ne keyirësen? "Mesela (birisine) derler ne yapıyorsun?" (K: 6)

Azerbaycan Türkçesinde bu kelimeye *kayırmak* (yapmak, becermek) ve *qeyirmek* "1. İmal etmek, üretmek, hazırlamak. 2. İnşa etmek, yapmak. 3. Hazırlamak, yapmak, kurmak. 4. Tamir etmek, eksik tarafını tamamlamak. 5. İş yapmak, bir işle meşgul olmak" (Altaylı, 2018, s. 2027) şekil ve anlamlarında rastlanmaktadır.

ḳudozlemaḥ ~ ḳuddozlemaḥ (Mağlup etmek) Yutmak, bir oyunda rakibini mağlup etmek.

Mesela birisinin bilyalemi udande diyidiḥ men onu ḳuddozledım "Mesela birisinin misketlerini yuttuğumuzda derdik ben onu mağlup ettim" (K: 11).

ḳudozlenmaḥ / ḳoddozlenmaḥ (Mağlup edilmek) Yutulmak, oyunda mağlup edilmek.

ḳudozlenande ele aḫliyidi! "Mağlup edildiği zaman öyle ağılıyordu ki..." (K: 11)

mürgülemaḥ ~ mürgılamah (Mürgülemek) f. Yarı uykulu hâlde olmak, uyku ile uyanıklık arasında bulunmak, pinekleme.

Mürgülemaḥ, yanı oldığı yerde yuḥuliyi "Mürgülemek, yani (bir şey ya da kimse) olduğu yerde uyukluyor" (K: 14).

Mürgülemaḥ ~ mürgülemaḥ fiili *mürgü* isiminden türemiştir. *Ne mürgü* kelimesine ne de söz konusu fiiline *Derleme Sözlüğü*'nde rastlanmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde her iki kelimeye de rastlanmaktadır: *Mürgü* (kestirme) "uyanıklık ile uyku arasındaki hâl, yarı uykulu hâl, uyuklama hafif uyku"; *mürgülemek* "yarı uykulu hâlde olmak, pinekleme" (Altaylı, 2018, s. 2486). Azerbaycan Türkçesinde *mürgülü* "yarı uykulu" kelimesi de kullanılmaktadır (Altaylı, 2018, s. 2486).

sımsınmaḥ (Sümsünmek) f. Kapı kapı dolaşmak, gezmek.

Yanı kapı kapı dolanmaḥ, gezegan demaḥdı bi de, küçeleri gezmaḥ "Yani kapı kapı dolanmak, gezegen demektir bir de, sokakları gezmek (K: 13-6).

Azerbaycan Türkçesinde *sümsünmek* "orayı burayı gezip avuç açmak, dilenmek, yemek aramak (genelde tahkir ve küfür olarak kullanılır)" (Altaylı, 2018, s. 3038) şekil ve anlamında kullanılmaktadır.

surtelemaḥ ~ sürtelemaḥ (Sürtelemek) f. Genelde ıslak bir bezi temizlemek üzere herhangi bir zemin üzerinde sıkıca hareket ettirmek, getirip götürmek.

Surtele surtele ḳo kırı çıḫe "Sürtele sürtele, kiri çıksın" (K: 7).

tafırlemaḥ / tafurlamaḥ (Tafırlamak) f. Yıkamak, yumak.

Bi şe avdessız olande diyile gêt bını eyice tafırle “Bir şey abdestsiz olduğu zaman, git bunu iyice yıka, diyorlar” (K: 8).

üymah ~ ümah (Yumak) f. Yıkamak.

Üymah yanı yıhemah, mesela üşahlein başını yıhıyande diyiyih apar bının başını üy “Yumak, yani yıkamak, mesela çocukların duş aldırduğumuz zaman, götür bunun başını yıka, deriz” (K: 1).

Yıkamak anlamındaki *üymah ~ ümah* fiili ile *üyh ~ ük* “yük, yatak dizisi” kelimeleri farklı kullanımlarıyla dikkat çekmektedirler.

yırkalemah (Irgalamak) f. Sallamak, kıpırdatmak.

Mesela üşahlei ya de çinneni yırkelamah “Mesela çocukları (beşikte) ya da omuzlarını sallamak” 8K: 8).

Bu kelimeye *yırğalamak / yırğamak* “1. Sağa sola, ileri geri iterek hareket ettirmek, kımıldatmak. 2. Kımıldatmak, sallamak” (Altaylı, 2018, s. 3644-3645) şekil ve anlamlarında tesadüf edilmektedir.

Tuncer Gülensoy bu kelimeyi *ırğa-* “çabuk olmak, davranmak; sallanmak” (2018, s. 328) fiiliyle açıklamıştır. Tietze söz konusu fiili *ırğa-ala-* “sarsmak, sallamak” (2021, s. 527) şeklinde etimolojik açıdan ele almıştır.

2.2.İsimler

Van ağzında *Derleme Sözlüğü*'nde bulunmayan 47 isim tespit edilmiştir.

2.2.1. Tek Kelimeden Oluşanlar

Van ağzında tek kelimeden oluşan ve *Derleme Sözlüğü*'nde bulunmayan isimlerin sayısı ise 29'dur.

berfing ~ berfiyh (Berfink) i. Kar küreme aleti.

Berfing elimde olmesa valla itde meni dağidecaydı “Elimde berfink olmasaydı vallahi köpekler beni parçalayacaktı” (K: 9).

besde ~ beste (Beste) i. Arkların içinde, suyun tarlaya gitmesini sağlayan belli aralıklarla üst üste yığılan genelde toprak yığını.

Su suvarande besdeleri gele eyi tutesen; yoħse su gelande yihulse tutmağı zor olé “Tarlayı suladığında besteleri sağlam yapmak lazımdır; yoksa su geldiğinde yıkılırsa bir daha yapması zor olur” (K: 15).

bire (Bura) i. Bura, burası.

Tarların her yeri su içé, baħésen bezi yerler işmiyıt, diyile biresı here kalıt “Tarların her yeri su içiyor, bakıyorsun bazı yerler içmemiş, (bu yüzden) burası hara kalmış diyorlar” (K: 9).

buğe (Boğa) i. Boğa.

Buğe keserih her kurbande “Her Kurban Bayramı'nda boğa keseriz” (K: 4).

çılpaş ~ çırpaş (Çırpaş) Sulama kanallarını kontrol eden görevli.

Çırpaşle su kime gidit, sırade kim var binnei kontrol eder “Çırpaşlar su kime gitmiş, sırada kim var bunları kontrol eder” (K: 9).

delav ~ derav (Der-i ab) i. Su kapısı.

Delav suyu ana ve yavru kenalden tarlenin kenaline vermağe yarar “Suyu ana ve yavru kanaldan tarladaki kanala aktarmaya yarar” (K: 6).

dolmece (Dolmaca) i. Dolu, kırcı.

Dolmecenin yağışına bahmağı çoğ sevüyem “Dolunun yağmasını seyretmeyi çok seviyorum” (K: 8).

Dolmaya benzediği için küçültme eki eklenerek dolmece kelimesi elde edilmiştir.

fıs (Fıs) i. Gaz, karındaki hava.

O zamanne tendir evinde yaterdih, yetimne fisliyande ele bi fis koğusu gelerdi var ya “O zamanlar tandirevinde uyurduk, çocuklar gaz çıkardıklarında öyle bir gaz kokusu gelirdi ki...” (K: 9)

Derleme Sözlüğü'nde *fıs* kelimesi şu anlamlarla geçmektedir: “1.İçi boş, kof. 2. Kuvvetsiz, cılız. 3. Boş. 4. İçi boş, çürük” (<https://sozluk.gov.tr/>).

gâhvan (Saban) i. Çift sürme hayvanlarının sürüldüğü demir uçlu tarım aracı, saban (<https://sozluk.gov.tr/>).

Bu cütün başındaki demir var ya, odı ha “Bu çiftin başındaki demir ya, işte odur” (K: 9).

herh (Halk) i. Halk, yakın çevredeki insanlar.

Bi ara mirbeydi, herhe çalışırdı. Şimdi gêt ba durumine “Bir zamanlar marabaydı, millete çalışırdı (başkalarının işini yapardı). Şimdi git bak durumuna (ne de düzelmiş)” (K: 9).

honaz (Honaz) i. Özellikle tırpanla ot biçerken gruba öncülük eden kişi.

Tırpan ya de orağçenen ot biçan adamnere öncülüğ edannere diyile “Tırpan ya da orakla ot biçen kişilere öncülük eden kimselere derler” (K: 6).

kelbır (Kalbur) i. Kalbur.

Kelbırın altına toplanan buğdeye çet diyile, topliyile vèrele toyuğlere “Kalburun altına toplanan buğdaya çet derler, (bunu) toplarlar (ve) tavuklara verirler” (K: 7).

kezıl (Kazıl) i. Genelde erkeklerin tenasül aletinin çevresinde oluşan uzamış ve iç içe girmiş kıllar için kullanılır.

Arede kezillezi kesmağı de unıtme diyerdı bize, ele utanerdih “Arada kazıllarınızı kesmeği de unutmayın derdi bize, öyle utanırdık ki (öyle deyince)” (K: 6).

Derleme Sözlüğü'nde söz konusu kelime *kazıl* şeklinde ve “kıldan bükülmüş çuval dikmekte kullanılan ip sicim; kıl ve yün yumak; çuvaldız; keçi kılından yapılmış ip; kıldan yapılmış ip” anlamlarında geçmektedir (<https://sozluk.gov.tr/>).

“Genelde erkeklerin tenasül aletinin çevresinde oluşan uzamış ve iç içe girmiş kıllar” için kullanılan *kezil* kelimesin anlamı *Derleme Sözlüğü*'ndeki “kıl ve yün yumak” anlamıyla daha iyi açıklanabilir. Bu kıllar uzadıkça âdeta bir yumak biçimini almakta, iç içe girmektedir.

ķurittik ~ ķuriddiyh (Bir ot türü) i. Dağ sakızı olarak tabir edilen maddenin (bkz. dağ seggızı) özsuyu olarak bilinen bir çeşit dağ otu.

Dağ seggızı baharın ķurittik otından toplener “Dağ sakızı baharda *ķurittik* otundan toplanır” (K: 9).

mirbe ~ murbe (Hizmetkâr) i. Çiftçilikle uğraşan, genelde zengin kimselerin yanına çalışan kimse, hizmetkâr.

Bi ara murbeydi, herhe çalışırdı. Şimdi gêt ba durumüne “Bir zamanlar marabaydı, millete çalışırdı (başkalarının işini yapardı). Şimdi git bak durumuna (ne de düzelmiş)” (K: 9).

Hizmetkâr anlamı verilmiş olan *mirbe ~ murbe* kelimesi söz konusu ağızda artık neredeyse kullanımdan kalkmış, orta yaş ile yaşlı kesimin dilinde ve hafızasında kalmış bir kelimedir. Kelimenin anlamları göz önüne alınınca ve Türkçede yansıma sesler dışında kelime başında bulunmayan *m* sesinin varlığından yola çıkılarak bu kelimenin yabancı olduğu anlaşılmaktadır. *Marabanın* Arapça *murabaha* kelimesinin “sosyo-ekonomik dönüşüm geçirerek günümüzde, Doğu ve Güneydoğu vilayetlerinin halk diline ‘maraba’ biçiminde geçtiği” görülmektedir (Durmuş, 2021, s. 8). *Derleme Sözlüğü*'nde kelimenin Malatya'da *çiftçi*, Gümüşhane'de *çiftçilik kâhyası*, Balıkesir, Giresun, Trabzon, Bayburt, Rize, Erzurum, Erzincan, Elazığ'da *çiftçilikte, toprağı işleyerek ürüne ortak olan kimse, ortakçı*, Erzincan ve Elazığ'da *hizmetçi*, Samsun'da *tahta parmaklık*, Gümüşhane ve Elazığ'da *ürüne ortak olmak koşuluyla toprağı işleyen kimse*, Erzurum'da *ortakçı* anlamlarında geçtiği bilgisi verilmektedir (<https://sozluk.gov.tr/>). Nişanyan, bu kelimenin Arapça *murâba* 'at “yükü veya işi paylaşma, kâr ve zararın bir payını üstlenerek bir arazi veya sermayeyi işletme” anlamlı kelimedenden alıntı olduğunu ifade etmektedir (<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/maraba>). Van ağızında kelimenin aldığı *mirbe ~ murbe* şekli dikkat çekicidir.

nerdivan (Merdiven) i. Merdiven.

Nerdivannen çihesen dikkat et ha “(Dama) merdivenle çıkacaksın, dikkat et ha!” (K: 7).

neşdav (Neşdav) i. Kahvaltıdan önceki açlık hâli.

Diyisen men hele neşdavım, yanı kehvalti yapmemişem “Diyorsun ben daha neşdavım, yanı kahvaltı yapmamışım” (K: 6).

neşdahlı (Neşdalık) i. Kahvaltı ile öğlen yemeği arasındaki öğün, atıştırma.

Diyih millet ajdı bira neşdahlı hazırla geti “Diyoruz, millet açtır, biraz atıştırma hazırla getir” (K: 6).

orağçe (Orakça) i. Küçük orak.

O ısıcağlerde orağçenen ot biçerdih “O sıcaklarda orakçayla ot biçerdik” (K: 9).

oyağ (Uyanık) s. Uyanık, uyumamış.

Ħanım evin avadan / Ben bi avuğ boyagam / Yatmamışam oyağam / Tökme gaşın gavağın / Gidergiyem gonağın “Hanım evin abadan (şen olsun), ben bir avuç boyayım; yatmamışım

uyanığım, yüzünü ekşitme, yüz çevirme, gitmek üzere gelmiş bir konuğum” (Gökçür, 2012, s. 323).

riket ~ rüket (Rekât) i. Namazda kıyam, rüku ve secdeden oluşan her bölüm.

Okkede ses varidi valla kaç riket oğudığımu de unuttum “O kadar gürültü vardı ki kaç rekat okuduğumu da unuttum” (K: 10).

sein ~ seyin (Seyin) i. Yaz aylarında serin kalması için suyun içinde saklandığı ve çömleğe benzer, ondan biraz küçük olan genelde ahşaptan su testisi, kâse.

Eskiden seyin varidi çömleye benziyidi, küze de diyyih, içine su koyêle ko soyımıye “Eskiden seyin vardı, çömleğe benziyordu. Kûze de derler, içine su koyarlar ki soğumasın” (K: 9).

Sein / seyin “su testisi” kelimesine Van ağzında seying, sehing şekillerinde de rastlanmaktadır ancak genel kullanım *sein / seyin* şeklindedir. Bu kelime Azerbaycan Türkçesinde de *səyin* “kâse, 1. Üzeri nakışlı, silindir şeklinde saksı kap” (Altaylı, 2018, s. 2963) şekil ve anlamlarında kullanılmaktadır.

sêşme (Seçme) i. İri tezek.

Sêşme o iri tezzeyhlere diyile “Seçme o iri tezeklere derler” (K: 16).

selge / selige (Selika) i. Düzen, tertip.

Selge çoh önemlıdı bi işde “Bir işte düzen, tertip çok önemlidir” (K: 8).

sorsoriyh (?) i. Söğüt ağacının yaprakları arasında bulunan ve yetiştiğinde tatlılaşan, emilen, ince ve 5-6 cm uzunluğunda olan kısım.

Üşahkeni biz çoh sorsoriyh emerdih, çoh daddı olerdı “Çocukken biz çok sorsorik emerdik, çok tatlı olurdu” (K: 9).

sursum / sürsüm (Sursum / sursum) Yayık.

Yayih demahdı. Sürsüm ya de sursum de dene “Yayık demektir. Sürsüm ya da sursum da denir” (K: 6).

şışene ~ şene / şehne ~ şahne (Dirgen) i. Dirgen.

Ula be patos vurande meim şışenem düşmedi patose! “Ulan patoza ot balyaları atarken benim dirgenim patozun içine düşmesin mi!” (K: 11).

Şışene ~ şene / şehne ~ şahne “dirgen” kelimeleri Farsça *şâne* “tarak” (Devellioğlu, 2010, s. 1141) anlamlı kelimenin değişmiş bir şeklidir denilebilir; nitekim *şane* “tarak” şekil olarak dirgene benzemektedir.

tıstısoyh (Tüsi) i. Genelde bahar aylarında ve dağlarda çıkan, kısa boylu, dikenli ve yenebilen bir bitki, boğa dikenli.

Tıstısoyun dadı çoh hoşdur “Tıstısoyun tadı çok hoştur” (K: 11).

Bu dikenli otun kabuğu soyularak yenebilir. Ayrıca cilt hastalıklarında, diş iltihabı ile diş ağrılarında da faydalanılan bir bitkidir. Kökünde bulunan özsuyunun yaraları iyileştirme özelliği vardır. Gövde kısmı yaşken tüketildiği gibi kurutulup toz hâline getirilince gerek hamur gerekse

de zeytinyağı ile karılarak iltihaplı ya da ağrıyan yere sürülebilir. Bu bitki Hakkâri'de *tuske, tüsi, tosi* olarak da bilinir (Sırrı ve Sırrı, 2020, s. 396).

2.2.2. Birleşik Kelimeden Oluşanlar

Birleşik kelime şeklinde kurulanların sayısı 11'dir.

bızavburnı ~ buzavburnı (Danaburnu) bk. Toprak içinde yaşayıp bitkilere, köklerini keserek zarar veren bir böcek (<https://sozluk.gov.tr/>).

Yazın bireler hepi bızavburnı oler, toyıh alecam ko onnei yésinne “Yazın buralar hep danaburnu oluyor, tavuk alacağım (ki) onları yesinler” (K: 9).

dağ seggızı (Dağ sakızı) bk. Dağda biten ve adına *kurittik* denen bir otun kökü kesilerek bu kökten çıkan suyun toplanmasıyla elde edilen yapışkan sıvı. Bu sıvı sakız kıvamında olup daha sonra kahverengi bir renk alır ancak çiğnendikçe hem yumuşar hem de beyaza dönüşür.

Dağ seggızı baharın kurittik otinnen toplener “Dağ sakızı baharda *kurittik* otundan toplanır” (K: 9).

Bu bitki Hakkâri'de ağrı kesici olarak kullanıldığı gibi kısırlık sorunu yaşayan kadınlar tarafından da kullanılmaktadır. Bu bitkinin kökünden elde edilen sıvı (sakız) bir bez üzerine yayılır ve yakı olarak uygulanır. Yaprakları çiğnenince açlığa karşı direnç kazandırır (Sırrı ve Sırrı, 2020, s. 396).

Ecem kıfdesı (Acem köftesi). bk. Kırmızı et, bulgur ya da pirinç, nane, soğan karışımıyla yapılan köfte çeşidi.

Aslında Ecem kıfdesı Kürtdeındı Kürt kıfdesı bizimdi ha! “Aslında Acem köftesi Kürtlerin, Kürt köftesi ise bizimdir ha!” (K: 11).

erihkızerdan ~ erihkızertan (Erikkızartan) bk. Haziran böceği de denen, genelde eriklerin, kayısıların kızarma zamanı ortaya çıkan, akşam ve gece saatleri aktif olan bir tür uçucu böcek.

Erihkızerdanner eriyhlerin kızarmağa başliyande çiheler orteye “Haziran böcekleri, kayısıların kızarmaya başladığı zamanlarda ortaya çıkarlar” (K: 7).

gizlenpoş (Gizlen koş) bk. Saklambaç oyunu.

Gizlenpoş, biri göz yumé biri de sahlené, sora göz yuman onu ariyi, sora bulınce sobelè, bine göz ummecılıh de diyiyih “Gizlen koş, birisi göz yumar birisi de saklanır. Sonra göz yuman onu arıyor. Daha sonra bulunca sobe ediyor, buna göz yummacalık da deriz” (K: 3).

Azerbaycan Türkçesinde söz konusu kelimeye *gizlenpaç* (saklambaç) “ebe olan oyuncunun gözünü yumduğu esnada saklanan diğer oyuncuları bulması esasına dayanan çocuk oyunu” (Altaylı, 2018, s. 1296). Azerbaycan Türkçesinde ayrıca kelimenin *gizlenqaç, gizlenpaç oynamak* “saklambaç oynamak, asıl maksadını, niyetini saklayarak hareket etmek”, *gizlenpaç oyunu* “hile, fırıldak” (Altaylı, 2018, s. 1296) şekillerindeki kullanımlar da söz konusudur.

göz ummecelıh ~ yümmecelıh (Göz yummacılık) bk. Saklambaç.

Gizlenpoş, biri göz yumé biri de sahlené, sora göz yuman onu ariyi, sora bulınce sobelè, bine göz ummecılıh de diyiyih “Gizlen koş, birisi göz yumar birisi de saklanır. Sonra göz yuman onu arıyor. Daha sonra bulunca sobe ediyor, buna göz yummacalık da deriz” (K: 3).

ķırķboğān (Kırķboğūm) bk. “Kırķ boğūm denen ot. Bu ot birbirinin içine girebilen kırķ boğūmdan oluřur ve genelde dere kenarlarında ve sulak alanlarda yetiřir.”

Meim babam diyerdı kıızım bu sene ot hēř olmiyıt, hammu ķırķboğān olıt “Benim babam derdi (ki) kıızım bu sene ot hiç olmamış, hep kırķboğūm olmuş (tarla) derdi” (K: 8).

Bu birleřik kelimede yer alan *boğān* kelimesi gūnūmūzde *boğūm* řeklinde telaffuz edilmektedir. Eski Tūrke, Orta Tūrke, Kıpçak Tūrkesi ve Eski Anadolu Tūrkesinde *bogun* “boğūm, mafsal” řeklinde de rastlanmaktadır ve bu kelime *bog-* “boğmak, sıkmak” fiilinden tūremiřtir (Paçacıođlu, 2016, s. 137-138).

kōr mımığ ~ kōr mığmığ / mımığ bk. (Kōr mığmığ / mığmığ) bk. Sivrisinek, tatarcık.

Her yērımı kōr mığmığle sancıt “Her tarafımı sivrisinekler ısırımış” (K: 9).

Bu birleřik kelimede yer alan *mıđmıđ* kelimesi *Derleme Sōzliđū*’nde “tatarcık” anlamıyla geçmektedir (<https://sozluk.gov.tr/>). Azerbaycan Tūrkesinde de “sivrisinek” anlamında kullanılmaktadır (Altaylı, 2018, s. 2407).

kūlbař (Kūl bařına) bk. Yazık, gūnah, masum, talihsiz, savunmasız, merhamete layık vs. anlamlarda genelde acımak için bazen de kınamak, sitem etmek için “yazıklar olsun” gibi anlamlarda kullanılan tabir.

Kūlbař odı sekket kalıt daha bi iř de yapemē “Zavallı sakat kalmış, artık bir iř de yapamıyor” (K: 9).

“Yazık, gūnah, hayıf” gibi anlamlarda kullanılan **kūlbař** kelimesi aslında *kūller bařına (olsun), bařına kūl olsun* cūmlelerinin kısaltılmıř hālidir. Buradaki *kūl* kelimesinin yerine bařka yerlerde, mesela Ruhsati’nin řu řiirinde gōrūldūđū üzere *toprak* řeklinde de rastlanmaktadır: *Mevlam kanat vermiř uamıyorsun / Bu neřsin elinden kaamıyorsun / Ruhsati dūnyadan geemiyorsun / Topraklar bařıma vay deli gōnūl. Van ađzında kūl bařan eliyim, kūl bařan olsun, kūl eliyim bařan, bařan kūl eliyim* “yazık, topraklar bařına, eyvah, gūnah” gibi kullanılan deyimlerin kısaca **kūlbař** řekline girdiđi ve bunun kullanımının sōz konusu deyimlerden fazla olduđu sōylenebilir.

Azerbaycan Tūrkesinde de *kūlbař* (bahtsız) “1. İşi yolunda gitmeyen, zavallı, bedbaht, biçare, talihsiz, şanssız. 2. Beddua, azarlama, tenkit etme, aşağılama anında kullanılır” (Altaylı, 2018, s. 1885) şeklinde ve anlamlarında bu kelimeyle karşılaşılmaktadır.

Kūrt kıfdesi (Kūrt kōftesi): bk. Çođunluđunu bulgurun oluřturduđu ve içinde çeřitli otların da bulunduđu, yuvarlak ya da oval biçimlerde olan, suda hařlanıp ūzerine pul biber ya da salayla kavrulmuř yađ dōkūlerek yeneni bir kōfte çeřidi.

oh yađlı olande Kūrt kıfdesi yiyemēyem “ok yađlı olunca Kūrt kōftesi yiyemiyorum” (K: 16).

yođın ~ yođun ine (Yođun iđne) bk. “Bir tūr kalın iđne”

Bu de kalın ineye diyile “Bunu da kalın iğneye derler” (K: 8).

2.2.3. Tekrar Grubu şeklinde Kurulanlar

Bu řekildeki isimlerin sayısı 4’tūr.

kař kabak (Kař kabak) i. Yūz, surat.

Hanım evin avadan / Ben bi avuç boyagam / Yatmamışam oyağam / Tökme gaşın gavağın / Gidergiyem gonağan “Hanım evin abadan (şen olsun), ben bir avuç boyayım; yatmamışım uyanığım, yüzünü ekşitme, yüz çevirme, gitmek üzere gelmiş bir konuğum” (Gökçür, 2012, s. 323).

rah tah (Rak tak) i. Gürültü patırtı.

Bahdım tavan arasinnen bi rah tah gelè. Gètdım bahdım pişihledı “Baktım tavan arasından bir gürültü patırtı geliyor. Gidip baktım kedilermiş” (K: 10).

vere ver (Ver ver) i. Ağlayıp sızlanma, acı içinde bağırp çağırma ifade eder.

Nèce koydım bine var ya, vere veri nèreye gidèdi “Nasıl vurdum buna var ya, (acı içindeki) ağlama sızlaması ta nerelere kadar gidiyordu” (K: 9).

vejje ~ vej vej (Vej vej) i. Acı içinde bağırmayı anlatır.

Demah itde kavalıyit, üşahlein vejje veji nèreye gidèdi “Demek köpekler kovalamış, çocukların bağışması ta nerelere gidiyordu” (K: 16).

2.3. Zamir

bilesine (Bilesine) zm. Kendisine.

Bilesine èle yazığım geldi “Kendisine öyle acıdım ki...” (K: 14)

2.4. Sıfatlar

Van ağzında *Derleme Sözlüğü*'ne katkı sağlayacak 20 sıfat tespit edilmiştir. Bunlara ne anlam ne küçük ses değişiklikleriyle de olsa, şekil açısından *Derleme Sözlüğü*'nde rastlanmaktadır.

beradayı (Beradayı) s. Dağınık, düzensiz, tertipsiz.

Tökılntı, dağınih, beradeyi adamnere diyile “Üst başı dağınık, perişan hâlli adamlara derler” (K: 9).

Tarlenin her yèri su içè, bahèsen bezi yèrler işmiyıt, diyile biresı here kalıt “Tarlanın her yeri su içiyor, bakıyorsun bazı yerler içmemiş, (bu yüzden) burası hara kalmış diyorlar” (K: 9).

buğalı (Boğalı) s. Sevgilisi, dostu olan kız ya da kadın için kullanılır.

Buğalı demah, yanı bi érkeyhnen gezan kız mize diyile “Boğalı, yani bir erkekle gezen (tozan, vakit geçiren) kıza falan derler” (K: 8).

dızzè ~ dizzo (?) s. Yalancı, çok yalan konuşan.

Köpponun dızzèsi be men sene inanecam! ... Kürtder de bıni kullaner, vırrè de yalancı demahdı “Köpoğlunun yalancısı, e ben sana mı inanacağım!.. Kürtler de bunu kullanırlar, vırrè de yalancı demektir” (K: 9).

èbret ~ èbret (İbret) s. İbretlik, çok çirkin, acayip kimse.

Özi èbretın biridè kımsayı de beynemè “Kendisi çok çirkin; (ama) kimseyi de beğenmiyor” (K: 1).

Çirkin anlamıyla hakaret etme ve küçümseme içerikli *èbret / èbret* (<ibret), Arapça bir kelimedir. Kelimenin Arapçadaki anlamları şunlardır: “1. Kötü bir hadiseden (olay) alınan ders.

2. Acayip, tuhaf” (Devellioğlu, 2010, s. 481). Görüldüğü üzere Van ağzındaki *çirkin* anlamı ile Arapçadaki *acayip, tuhaf* anlamları arasındaki benzerlik açıktır.

elamant (Alamet) s. Çok çirkin, yüzüne bakılmayacak kadar çirkin.

Arapça *alâmet* “1. İşâret, iz, nişan, belge. 2. Kocaman, iri” (Devellioğlu, 2010, s. 32) şeklindeki kelimedenden değişerek kullanıldığı anlaşılan *elamant* “çirkin” kelimesi bugün Van ağzında kullanımı oldukça azalan, hatta neredeyse unutulmaya yüz tutan, genelde alay ve hakaret etme, küçümseme amacıyla kullanılan bir kelimedir.

Köpponun elamantı he valla, o de menı beyenme! “Köpoğlunun çirkinini, o da beni beğenmiyor!” (K: 1)

dılız (Dılız) s. Dağınık, hırpani.

Tökılıntı, dağınış, beradeyi adamnere diyile “Üst başı dağınık, perişan hâlli adamlara derler” (K: 9).

fısgenê(Fıslayan) s. Çok gaz yapan, yellenen kimseler için kullanılan bir tabir.

Fısgenê demağ, yanı durmeden koğu koyannere diyile “Fıslayan demek, yani sürekli gaz yapan kimselere derler” (K: 8).

genê (Kirli) s. Pasaklı, kirli, üst başı dağınık kimse.

Bu genêyi bi götürin yıheyn ya! “Bu kirliyi (çocuğu) götürüp yıkayın ya!” (K: 1)

gezegan (Gezegen) Çok gezen, dolaşan, sürekli bir yerlere giden, evde durmayan.

Yanı kapı kapı dolanmağ, gezegan demağdı bi de, küçeleri gezmağ “Yanı kapı kapı dolanmak, gezegen demektir bir de, sokakları gezmek (K: 13-6).

ķandırhıçı (Kandırıcı) s. Yalancı, aldatıcı, sözünde durmayan.

Se o ķandırhıçıye inanêsen Allah'an! “Sen o yalancıya inanıyor musun Allah aşkına!” (K: 7)

ķehım (Kaim) s. Sıkı, sert, şiddetli.

Biraz ķehım ösgır göra “Biraz şiddetli öksür bakalım” (K: 16).

Bu kelimenin Arapça olan ve Azerbaycan Türkçesinde de rastlanan “1. Muhkem, durağan; sabit, daimî, devamlı, mütemadi, aralıksız, gedikli; sebatlı, değişmez. 2. Sağlam, sulp, berk; kuvvetli, zinde, dinç, canlı; dayanıklı, metin, mukavim, canı pek, cesur; şiddetli; koyu; sert; katlanır, mütehammil” (Altaylı, 2018, s. 1926) anlamlarına sahip *kaim* kelimesinden geldiği hem anlam olarak hem şekil olarak bakıldığında ortadadır.

ķorķucağ ~ ķorķıcağ (Korkacak) s. Korkak, ürkek, cesaretsiz.

Meım ķorķucağlenen işım olmez “Benim korkaklarla işım olmaz” (K: 15).

Derleme Sözlüğü'nde *korkucak* kelimesi vardır. Kelimeye “bostan korkuluğu” anlamında ve Bolu tanıklığında tesadüf edilmektedir.

muhacıır ~ mihacıır ~ mahacıır (Muhacir) s. Göçmen.

...biz iran mihacıiriyış irannan seferbelih oldi “...Biz İran muhaciriyiz, İran'dan seferberlik oldu” (Bulak, 2015, s. 362).

nefışlı (Nefisli) s. Nefsine düşkün.

Okkede nefışlı olme ya! (O kadar nefisine düşkün olma ya!) (K: 13).

nehelef (Soysuz) s. Şımarık, geveze, hayırsız çocuklar için kullanılır.

Rehet durmıyan üşağlere diyile nehelef “Rahat durmayan (yaramaz) çocuklara nahalef derler” (K: 7).

Bu kelimeye Osmanlı Türkçesinde de “soyuna çekmeyen, hayırsız evlat” anlamıyla tesadüf edilmektedir. Farsça olumsuzluk edatı *nâ* ile Arapça *halef* “1. Babadan sonra kalan oğul. 2. Memurlukta birinden sonra gelip onun yerine geçen kimse” anlamlı kelimelerden oluşmuştur (Devellioğlu, 2010, s. 934).

selgelê / seligelê (Selikalı) s. Düzenli, tertipli, işlerini dikkatle yapan kimse.

Ële de bi selgelıdı var ya “Öyle de düzenli birisidir ki...” (K: 8).

Bu kelimeye Azerbaycan Türkçesinde de *seliqeli* “1. Muntazam, yerli yerinde, düzgün. 2. Nizamlı, intizamlı, düzgün iş yapan, itina gösteren. 3. Temiz olarak, dikkatlice, doğru bir biçimde” (Altaylı, 2018, s. 2940) şekil ve anlamlarında tesadüf edilmektedir.

seyeleyh (Seyelek) s. Çok gezen, boş boş, aylak aylak dolaşan.

Bazıleı sımsınmaya seyeleyh de diyı “Bazıları sımsınmaya seyelek de derler” (K: 6).

Azerbaycan Türkçesinde *seyelelemek* fiili vardır ve şu anlamlardadır: “1. Sallanmak, sarsılmak. 2. Yalpa vurmak. 3. Sallanmak, kağsamak. 4. Aylak aylak dolaşmak, sürtmek” (Altaylı, 2018, s. 2963). Bu fiilin özellikle dördüncü anlamının (aylak aylak dolaşmak, sürtmek) Van ağzındaki *seyeleyh* kelimesi ile anlam ortaklığı dikkat çekicidir. Ayrıca Azerbaycan Türkçesinde “akılsız, serseri, ahmak” anlamlı *sey* (Altaylı, 2018, s. 2963) kelimesinin *seyeleyh* ile bağlantısı açıktır: *sey+el-ek ~ sey+e-l-ek*. Yine Azerbaycan Türkçesinde görülen ve *sey* “ebleh, akılsız, ahmak, serseri” kelimesinden türediği anlaşılan *seylemek ~ seyleşmek* (Aptallaşmak) “1. Bunamak, ahmaklaşmak, alıklaşmak, 2. Enayileşmek, aptallaşmak; sersemlemek, sersem olmak, serseme dönmek” (Altaylı, 2018, s. 2964) kelimeleri de bu görüşü destekler niteliktedir.

şabbê (Kepçe kulak) s. Kepçe kulak olan kimselere denir.

Şabbe bi üşağıdım o zamanne “Kepçe kulaklı bir çocuktum o zamanlar” (K: 9).

vırrê / virro (Yalancı) s. Yalancı, yalan konuşan.

Köpponun dızzésı be men sene inanecam! ... Kürtder de bınu kullaner, vırrê de yalancı dëmağdı “Köpoğlunun yalancısı, e ben sana mı inanacağım!.. Kürtler de bunu kullanırlar, vırrê de yalancı demektir” (K: 9).

zırpı (Zırpı) s. İri yarı, büyük, kocaman.

Zırpı mesela böyöyh yeke adamnere diyile “Zırpı mesela büyük, kocaman adamlara derler” (K: 1).

zırpı “iri yarı, büyük, kocaman” kelimesi Azerbaycan Türkçesinde de “1. Çok büyük, çok iri, biçimsiz şekilde büyük, çam yarması. 2. İrikiyım, kocaman, azman ve kaba, kaba saba, kubat” (Altaylı, 2018, s. 3724) anlamlarıyla kullanılmaktadır.

2.5.Zarf

4 âdet zarf tespit edilmiştir. Bunlara *Derleme Sözlüğü*'nde rastlanmamaktadır.

dünennedi (Dündendir) z. Dünden beri, dünden bu yana.

Hêş mene selam bile vèrmedi; demankî dünennendi mennen küst. Heberim de yoğdı tööbe “Hiç bana selam bile vermedi, demek benden küsmüş. Tövbeler olsun, haberim dahi yok (bundan)” (K: 14).

sabاهدندی / övledendi / aħşamnendi (Sabahtan / öğleden / akşamdan) z. Sabahtan / öğleden / akşamdan beri, bu yana.

Sabاهدندی diyande mesela diyisen sabahtan bü yane, gene övle için de övledendi diyisen, aħşam için de aħşamnendi “Sabahtandır dediğinde mesela sabahtan bu yana, yine öğle için de öğledendir diyorsun, akşam için de akşamdandır (diyorsun)” (K: 11).

övleleyın (Öğleyin) z. Öğle vakti.

Övleleyın kıfde pişirmişdi, be midem koydı yım! “Öğlen köfte pişirmişti; ama midem ağrıdığı için yiyemedim (ki)!” (K: 8)

yalaşden (Yanlışlıkla) z. Yanlışlıkla, yalan yere, ciddi olmayarak.

Mene yalaşden diyı sen de ge misafırlığe gidaħ “Bana yalandan diyor (ki) sen de gel (bizimle) misafirliğe” (K: 7).

2.6.Birleşik Fiiller

Asıl yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiil grubu sayısı 7, kalıplaşmış veya deyimleşmiş birleşik fiil grubu sayısı ise 27'dir.

2.6.1.Asıl Yardımcı Fiillerle Kurulanlar

erzıgılı ~ erzıgili étmaħ (Arz u gile etmek) bf. Dert yanmak, sitemkâr bir şekilde birisinden yakınmak.

Men mesela sene gelım diyim Z. aħşame kede televzyone baħe, üşahlenen tartişe diyyem ya onun erzıgilini edeyem ha “Ben mesela sana gelip Z. akşama kadar televizyona bakıyor, çocuklarla tartışıyor diyorum ya, ona olan sitemimi sana anlatıyorum” (K: 13).

erzıgılı ~ erzıgili étmaħ birleşik fiil grubunda iki ayrı kelime vardır. Bunlar ilki *erz* diğeri ise *gili* kelimeleridir. *Erz* Arapça *arz* “bir büyüğe sunma, gösterme, bildirme, önüne koyma” (Devellioğlu, 2010, s. 44) kelimesinin aldığı şekilken *gili* ise “1. Yanıp yakılma, şikâyet...” anlamındaki Farsça *gile* kelimesidir. Yani Van ağzındaki *erzıgili ~erzıgili* şeklindeki kelime Arapça-Farsça karışımı bir kelimedir: *Arz-ı gile* “şikâyetini arz etme, gösterme.” Yine *ercı geçmek* deyimindeki *erc* kelimesi de söz konusu Arapça *arz* kelimesinden değişmiştir: *Erc<erz<arz*.

inan étmaħ (İnan etmek) bf. İnanırmak.

Allah'e inan edem men görmemişdim bêle bi şe “Allah senin inandırsın ben böyle bir şey görmemiştim” (K: 18).

nısgıl ~ nısgil étmaħ (İkramda bulunmak) bf. İkram etmek, vermek, elindekini başkasına vermek.

Biraz yémeyh yapmışen biraz de bine vërah diyisen yanı one de nisgıl edah “Biraz yemek pişirmişim biraz da buna verelim dersin, yani ona da ikramda bulunalım (denir)” (K: 6).

sıtar olmaḥ (Sıtar olmak) bf. Rahat ve sakin durmak.

Bi sıtar olın ya Allah eşkına! “Bir rahat durun ya Allah aşkına!” (K: 7)

sıtar olmamaḥ (Sıtar olmamak) bf. Huzurlu, rahat ve sakin olmamak, telaş içinde olmak.

Bi türlü sıtar olme ya! “Bir türlü rahat durmuyor ya!” (K: 5)

vırre vır ~ vire vır étmaḥ / élemaḥ (Vır vır etmek / eylemek) bf. Boş boş konuşmak, gereksiz yere çene yormak.

Ged oyeze, verre vır éleme! “Git işine, boş boş konuşma!” (K: 1).

zırre zır ~ zire zır étmaḥ / élemaḥ (Zır zır etmek / eylemek) bf. Gürültü yaparak çok ve boş konuşmak.

Taam taam hüş, zırre zır éleme! “Tamam tamam sus, boş boş konuşma!” (K: 9).

2.6.2. Anlamca Kaynaşmış ve Deyimleşmiş Olanlar

ağzını daddı élemaḥ (Ağzını tatlı eylemek) bf. Güzel, hoş konuşmak.

Bahdım éle ağzını daddı éliyi, dedim her ole “Baktım güzel konuşuyor, hayrola dedim” (K: 12)

aḥlını atmaḥ (Aklını atmak) bf. Aklını oynatmak, delirmek, kendini kaybetmek.

Kim de görse valla aḥlını ater daḡe düşer da! “Kim de (bunu) görse deli olur, daḡa düşer a!” (K: 9).

besde yıḥ- (Beste yıkmak) bf. Su besteyi (arkın içinde belli aralıklarla üst üste yığılan genelde topraktan yapılan tepecikler) aşmak, düz etmek.

Gece su suvarande besde yıḥse bi de onnen oḡraşmaḥ var! “Gece tarla sulandığı zaman beste yıkılsa bir de onunla uğraşmak var!” (K: 11)

besde ~ beste tut- (Beste tutmak) bf. Tarla, bahçe vs.de arkın içine belli aralıklarla üst üste toprak yığmak, bu işi yapmak.

Su suvarande besdeleri gele éyi tutesen; yoḥse su gelande yıḥilse tutmaḡı zor olé “Tarlayı suladığında besteleri sağlam yapmak lazımdır; yoksa su geldiğinde yıkılırsa bir daha yapması zor olur” (K: 15).

cencerete düşmaḥ (Sekerata düşmek) bf. Son nefesini vermek, ölmek üzere olmak.

Ölüm anıne cencerete düşmaḥ diyile “Ölüm anına sekerata düşmek diyorlar (K: 6).

cenceret çeyhmaḥ / cenceret çeyhdirmek (Cenceret çekmek çektirmek) bf. Acı çektirmek, canını çıkarmak.

Bi heyvan ölmaḡe yaḥın olande diyile be gét kes da bu ne cenceretdi çeydirésen heyvane ya de birisini çoḡ çalışdırande diyile “Bir hayvan ölmeye yakın olduğu zaman git kes işte bu ne acı çektirmektir hayvana yaşıtıyorsun ya da birisini çok çalıştırdıkları zaman derler” (K: 8).

Yukarıdaki her iki deyimde de görülen *cencer* kelimesi Azerbaycan Türkçesindeki *cencel* kelimesiyle açıklanabilir; nitekim Azerbaycan Türkçesinde görülen *cencele düşmek* “1. Büyük bir problemle karşılaşmak; belaya düşmek” ve *cencele salmaq* “Kavgaya sokmak, kötü, istenmeyen bir işe karışmak” (Altaylı, 2018, s. 598) deyimleri ile Van ağzındaki söz konusu deyimlerin benzerliği ortadadır.

cinboğan ~ cinboğan çıhmaḡ (Cinboğan çıkmak) bf. Aniden ve şiddetli bir gürültü patırtı olmak, ortalık bir anda karışmak; şiddetli rüzgâr esip yerdeki çer çöpü havaya kaldırmak.

Èle hoş oturmuşdih, bi bahdım bahçede bi cinboğan çıhdı var ya. Dèmankı mirat pişiyhlerdi boğışe “Öyle hoşça oturmuşken bahçede aniden bir kargaşa çıktı ki. Meğer geberesi kediler boğuşuyorlar” (K: 1). *Peyenin önünde bi cinboğan çıhdı, poşet moşet hammi havaya kaḡdı* “Ahırın önünde bir rüzgâr esti ki poşet falan hepsi havaya yükseldi” (K: 11).

çerdeyh çırtemaḡ (Çekirdek çitlemek) bf. Çekirdek çitlemek.

Aḡşemece özlene çerdeyh çırtdıyitdile “Akşama kadar çekirdek çitlemişler” (K: 8).

dıḡ geturmaḡ (Yara getirmek) bf. Verem olmak, çok üzölmek, üzüntüden hasta olmak.

Valla daha oın üzönnen men dıḡ geturdım “Valla onun yüzünden verem oldum (çok rahatsız oldum)” (K: 16).

dirt koymaḡ (Dirt bırakmak) bf. Osurmak.

Hangız dirt koydı! “Hanginiz osurdunuz!” (K: 1).

doḡ vurmaḡ (Yara vurmak) bf. Kızgın bir şeyi genelde hayvanların derisi üzerine bastırıp işaret bırakmak, daḡlamak suretiyle belirtmek, işaretlemek.

Mesela bi heyvane doḡ vurande diyi bını èmnemişem yanı işaret vurmuşem dèmaḡdı “Mesela bir hayvana daḡ vurulduḡu zaman (birisi) diyor (ki) bunu işaretlemişim, yani (ona) işaret bırakmışım demektir” (K: 8).

düz gètmaḡ (Düz gitmek) bf. Küfretmek, ağzına geleni söylemek.

Bahdım lafdan annenmè, olecaḡ de deyil èle ana avrat düz gètım “Baktım olacak deḡil, laftan da anlamıyor, öyle ana avrat düz gittim (ağzıma gelen küfrü ettim)” (K: 9).

ercı gèşmaḡ / gèşmeməḡ (Arzı geçmek / geçmemek) bf. Bir şey istemek, talep etmek vs. için yüzü tutmak / tutmamak.

Ba bıḡkede koḡşım var; ama meim teyh sene ercim gèçe “Bak bu kadar koḡşum var ama benim sadece senden bir şey istemeye yüzüm tutuyor” (K: 16).

eteyh tıraşı olmaḡ (Etek Tıraşı olmak) bf. Tenasül organının etrafındaki kılları kesmek, tıraş etmek.

Eteyh tıraşı olmaḡ, yanı heyeleın tıraş ètmaḡdı ha! “Etek tıraşı olmak, yani hayalarımı tıraş etmektir ha!” (K: 1).

firtdone ~ fırdone çıhmaḡ (Fırtına çıkmak) bf. Rüzgâr çok şiddetli bir şekilde esmek.

Tam yolu yariledih kardaş bi fırdone çıhdı var ya... “Tam yolun yarısına gelmişken kardeş öyle bir fırtına koptu ki...” (K: 9)

here kalmah (Hara kalmak) bf. Tarlanın bir yeri susuz kalmak, su içmemek, kuru kalmak.

Tarlanın her yeri su içe, bahésen bezi yerler işmiyit, diyile biresi here kalıt “Tarlanın her yeri su içiyor, bakıyorsun bazı yerler içmemiş, (bu yüzden) burası hara kalmış diyorlar” (K: 9).

hırsını aşmah (Hırsını açmak) bf. Öcünü, intikamını almak.

Men S’yi bilëyem illa hırsını açeca gele sora rehetdiye “Ben S’yi tanıyorum illaki öcünü alacak sonra rahatlayacak” (K: 14).

heyen yapmah (Hayan yapmak) bf. Buğdayı sapıyla beraber üst üste toplamak.

Buğdeyi sapıyla bereber usd usde yığmahdı “Buğdayı sapıyla beraber üst üste toplamaktır” (K: 6).

hırre hırnen gülmah / hır hır gülmah (Hır hır gülmek) bf. Sinir bozucu ve sesli bir şekilde gülmek, sırtıtmak.

Sen meim kardaşımın teziyesinde niye hırre hırnen gülëdin! “Sen benim kardeşimin teziyesinde neden öyle gülüyordun!” (K: 1)

işaret vurmah (İşaret vurmak) bf. İşaretlemek, belirtmek.

Mesela bi heyvane doğ vurande diyi bını ëmnemişem yanı işaret vurmuşem demahdı “Mesela bir hayvana dağ vurulduğu zaman (birisi) diyor (ki) bunu işaretlemişim, yani (ona) işaret bırakmışım demektir” (K: 8).

kıfdeden bëter ët-/ële- (Köfteden beter etmek/eylemek) bf. Ölesiye dövmek, fena hâlde haşlamak.

Valla ële ëledim kıfdeden bëter; be hanı hëş adam oldı “Valla ölesiye dövdüm; e hani adam oldu mu?” (K: 16)

nëşdavımı kırmah (Neşdavımı kırmak) bf. Kahvaltıdan önce bir şeyler atıştırmak.

Yanı geti nëşdavımı kıırım, bi şë yım “Yani getir bir şeyler yiyeyim (açlığımı kırayım), bir şey yiyeyim” (K: 9).

su suvar- (Su sulamak) bf. Tarlayı ya da bahçeyi sulamak.

Su suvarande besdeleri gele ëyi tutesen; yoğse su gelande yihulse tutmağı zor olë “Tarlayı suladığında besteleri sağlam yapmak lazımdır yoksa su geldiğinde yıkılırsa bir daha yapması zor olur” (K: 15).

şaş kalmah (Şaşı kalmak) bf. Şaşakalmak, çok şaşırarak.

Adam orelei görande şaş kalë “İnsan oraları görünce şaşakalıyor” (K: 7).

taye vurmah (Taya vurmak) bf. Balya hâlindeki otları üst üste toplamak.

Önce taye vurerdiğ, onnen sora bını patose vurerdiğ “Önce taya yapardık, sonra bunları patoza atardık” (K: 10).

üzüne çılmah (Yüzüne çıkmak) bf. Huzuruna, karşısına çıkmak.

Bızım zamanımızda gelinne yaşmah olmeden këynatasının üzüne çılmazdı “Bizim zamanımızda gelinler, yüzlerinde yaşmak olmadan kayınpederinin huzuruna çıkmazdı” (K: 18).

zin (zin) zingildemaḥ [Zin (zin) zingildemek] bf. Çok canlı, heyecanlı ve hızlı bir şekilde çalışmak.

Çoḥ hızlı, cannı çaçışannere diyile ba nêce zin zingildê “Çok hızlı, canlı çalışanlara, bak nasıl da zin zingiliyor, derler” (K: 8).

2.7. Edatlar

2 adet edatla karşılaşılmıştır.

dêmanḳı / dêmaḥḳı (Demek ki) e. O hâlde, o zaman, demek.

Hêş mene selam bile vêrmedı; dêmanḳı dînennendi mennen küsıt. Heberım de yoḥdı tööbe “Hiç bana selam bile vermedi; demek benden küsmüş. Tövbeler olsun, haberim dahi yok (bundan)” (K: 14).

sêvay / sêvaḥ / sêva (Başka, gayrı) e. ...dAn başka, gayrı.

Mennen sêva herkes gidit “Benden başka herkes gitmiş” (K: 16).

Edat olarak kullanılan ve “...dAn başka, gayrı” anlamlarına gelen **sêvay / sêvaḥ / sêva** kelimesi Arapça bir isim olan ve “başka, gayrı” anlamındaki (Devellioğlu, 2010, s. 1118) kelimenin aldığı şekildedir. Bu kelimeye Azerbaycan Türkçesinde de *siva* şeklinde ve “başka, gayrı, özge” (Altaylı, 2018, s. 3006) anlamlarında rastlanmaktadır. Bu kelime *mâ-sivâ* “1. Bir şeyden başka olan şeylerin hepsi; Allah’tan mâada bütün varlıklar. 2. Dünya ile ilgili olan şeyler. Terk-i mâ-sivâ: Dünyadan geçmek, Allah’tan başka her şeyle ilgisini kesmek” birleşiklerinde de görülmektedir. Yani Arapça bir isim olan *sivâ* kelimesi Van ağzında *edat* olarak kullanılmaktadır. Söz konusu edata Necmettin Hacıeminoğlu’nun *Türk Dilinde Edatlar* (2015) ve Yong-Şong Li’nin *Türk Dilinde Son Takılar* (2022) adlı kitaplarında yer verilmemiştir. Bu edat Van ağzında sadece *-nen* (<*dan / den*) çıkma/ayrılma hâli eki ile kullanılmaktadır.

2.8. Ünlemler

Bunların sayısı 4’tür.

deyme! (Değme!) ü. Oh, bırak, iyi oldu vs. anlamlarda kullanılan bir ünlem.

Ölt dèdın? Deyme! O çoḥ zalimidê “Ölmüş mü dedin! Oh! O çok zalimdi (iyi ki öldü)” (K: 16).

menene! (Bana ne!) ü. Beni ilgilendirmez, ben karışmam anlamlarındaki ünlem.

Ula be dène menene ya “Ulan söyle bana ne ya (neden karışıyorum ki işlerine!)” (K: 9).

heyatde! (Hayatta!) ü. Asla, katiyen, kesinlikle!

Heyatde men daha orelere gêtmem! “Ben asla oralara gitmem!” (K: 10).

poy ~ pooy! (Poy!) ü. Genelde alay etmek, küçümsemek amacıyla kullanılan bir tabir.

Poyy sen bine ba hê, gelit mene karışê! “Poy, sen hele şuna bak, gelmiş bana bulaşıyor!” (K: 11).

2.9. Sıfat-fil

dêmeli (Demeli) sf. ...nIn dediği.

Ana demeli bu gedenin sonı hêş hoş deyil “Ananın dediği gibi bu çocuğun sonu hiç hoş olmayacak” (K: 14).

Sonuç

Van ağzında *Derleme Sözlüğü*'nde yer almayan, dolayısıyla bu esere katkıda bulunacak nitelikte 141 kelime tespit edilmiştir. Bu 141 kelimenin 28'ini fiiller, 47'sini isimler, 1'ini zamirler, 20'sini sıfatlar, 4'ünü zarflar, 34'ünü birleşik fiiller, 2'sini edatlar, 4'ünü ünlemler ve 1 tanesini de sıfat-fiil grubuyla kurulanlar oluşturmuştur. Bunların bazıları etimolojik açıklamalara tabi tutularak açıklanmaya çalışılmıştır. Mesela *damcilemah* kelimesinin *tam-ı-ş-ı-g> dam-ı-ş-ı-g> dam(-ı) ş-ı> damcı* şeklinde geliştiği ifade edilmiştir.

Derleme Sözlüğü'ne katkıda bulunmak amacıyla Van ağzından derlenen kelimelerden birçoğu ne şekil ne anlam olarak söz konusu sözlükte yer alır. Bazı ufak ses değişiklikleriyle *Derleme Sözlüğü*'nde yer alan kelimeler şunlardır:

Van ağzı: **cingildemah /çingildemah** “Kulak çınlamak”

Derleme Sözlüğü: **cingildemek** “Şımarmak.”

Van ağzı: **eyahlamah** “Ayak altına alıp çiğnemek, ezmek, üzerinde sert adımlarla yürümek.”

Derleme Sözlüğü: **ayaklamak** şeklinde geçen bu fiil şu anlamlara sahiptir: “Gezinti yapmak; ayakla, adımla ölçmek; çabuk yürümek; kötölemek, ayak altına almak, kovmak; uzunluğu ayakla ölçmek.”

Van ağzı: **serelemah** (Saralamak) “İyice sarmak, sarmalamak.”

Derleme Sözlüğü: **saralamak** “iyice sarmak, sarıp sarmalamak; özensiz sarmak.”

Van ağzı: **sıprtdemah** (Süpürtlemek) “Sürükleyip götürmek, sürükleye sürükleye, zorla götürmek, bir anda hepsini alıp götürmek.”

Derleme Sözlüğü: **sıprtlamak** “Ağacı yalnız gövde kalacak şekilde budamak.”

Van ağzı: **hesar** (Hisar) “Koyun, keçi, sığır vs. hayvanların toplu olarak bir yerde kalmalarını sağlamak amacıyla yapılmış duvar çevirmesi”

Derleme Sözlüğü: **hesar** “kale, hisar.”

Van ağzı: **geş / gèç** (Genç) “Genç, delikanlı; toy, tecrübesiz.”

Derleme Sözlüğü: **geş** “Geç; genç.”

Van ağzı: **toyıh** “tavuk.”

Derleme Sözlüğü: **toyuk** “tavuk”.

Ölçünlü dilde *saklambaç* olarak adlandırılan oyuna Van ağzında *gızlenpoş* (gizlen koş) ve *göz yümmecülüğ* (göz yummacılık), *danaburnu* için *bızavburnu* (buzağburnu), *hilekâr* için *kandırakçı* (kandırakçı), *korkak* için *korhıcah* (korkacak), *çirkin* için *ébret ~ ebret* (ibret) gibi kullanımlar dikkat çekicidir.

Van ağzında bazı kelimeleri açıklarken Azerbaycan Türkçesine başvurulmuştur. Mesela *dışlenmah* (verem olmak), *keyirmah* (kayırmak), *mürgülemah* (pinekleme), *sımsınmah* (kapı

kapı dolaşmak), *gizlenpoş* (saklambaç), *külbaş* (bahtsız, talihsiz), *sein ~ seyin* (su testisi), *kehım* (sıkı, sert) kelimeleri bunlardan bazılarıdır.

Bu ağızda özellikle Farsça kelimelerin aldığı değişik şekil ve anlamlar da ilginçtir. Mesela Farsça “tarak” anlamına gelen *şâne* kelimesi *şişene ~ şene ~ şehne* şekillerini almış ve “dirgen” anlamını kazanmıştır. *Der-i âb* şeklindeki birleşigi *delav* şeklinde telaffuz edilmiş ve “su kapısı, tarla sulamada suyun önünü kapayan küçük kapı” anlamında kullanılmıştır.

Derleme Yapılan Kaynak Kişiler

K: 1- İsmet Akman, ilkokul mezunu, 85 yaşında, Van-Merkez. K: 2- Mehmet Baştürk, okur yazar değil, Kasımoğlu Köyü. K: 3- Fulya Baştürk, ilkokul mezunu, 35 yaşında, Van-Merkez. K: 4- Halil Kızıldeniz, ilkokul mezunu, 60 yaşında, Köprüler Köyü. K: 5- Sadi Özmeral, doktora mezunu, 36 yaşında, Van-Merkez. K: 6- Zafer Baştürk, lise mezunu, Van Merkez. K: 7- Kezban Demiray, okur yazar değil, 58 yaşında, Köprüler Köyü. K: 8- Güneş Akman, 58 yaşında, okur yazar değil, Van-Merkez. K: 9- Halit Akman, ilkokul mezunu, 58 yaşında, Van-Merkez. K: 10- Memo Tunçay, 84 yaşında, okur yazar değil, Köprüler Köyü. K: 11- Kenan Demiray, lise mezunu, 37 yaşında, Köprüler Köyü. K: 12- Yüzcül Tarhan, 48 yaşında, ilkokul mezunu, Köprüler Köyü. K: 13- Celalettin Tunçay, 59 yaşında, ilkokul mezunu, Köprüler Köyü. K: 14- Zahir Aydemir, okur yazar değil, 82 yaşında, Köprüler Köyü. K: 15- Necla Akman, 64 yaşında, okur yazar değil, Edremit. K: 16- Vahide Tunçay, 58 yaşında, okur yazar değil, Köprüler Köyü.

Kısaltmalar, Çeviri yazı İşaretleri ve Semboller

- bf. Birleşik fiil
- bk. Birleşik kelime
- bkz. Bakınız
- e. Edat
- f. Fiil
- i. İsim
- mec. Mecaz anlam
- s. Sıfat
- sf. Sıfat-fiil
- ü. Ünlem
- vb. Ve benzeri
- vs. Ve sair
- z. Zarf
- zm. Zamir
- è Kapalı /e/ ünlüsü

h	Hırıltılı /h/ ünsüzü
ķ	Kalın /k/ ünsüzü
ŋ	Nazal /n/ sesi
<	Değişim bu yönde
>	Değişim bu yönde
+	Kendisinden önce isim olduğunu gösterir
-	Kendisinden önce fiil olduğunu gösterir
~	Benzerliği, yaklaşık olmayı gösterir

Kaynaklar

- Altaylı, S. (2018). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Argunşah, M. & Güner, G. (2015). *Codex Comanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Bölük, R. ve Erdem, M. D. (2021). Antalya “Kaş” ağzından Derleme Sözlüğü’ne katkılar, *Journal of History School*, 14 (52), s. 2044-2063.
- Bulak, Ş. (2015). *Van Küresin Ağzı*. [Yayımlanmış Doktora Tezi]. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.
- Bulak, Ş. (2021). Van Küresinli ağzı ile Azerbaycan Türkçesinin Ortak Özellikleri, *International Journal of Social, Humanities And Administrative Sciences*, 7 (44), s. 1553-1568.
- Çıfci, M. ve Sezer, Ö. (2018). Derleme Sözlüğü’ne katkılar (Emirdağ / Burunarkaç Köyü) II. *Turkish Studies*, 13 (28), s. 241-264.
- Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlı Türkçesi Ansiklopedik Lûgat*. İstanbul: Aydın Kitabevi.
- Durmuş, E. (2021). “Maraba” Kelimesinin Tarihi Serüven. *Şehir ve İrfan Araştırmaları Dergisi*, 6, s. 1-9.
- Efe, K. (2020). Ankara Güdül Ağzından Derleme Sözlüğü’ne Katkılar. *Akademik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (49), s. 786-827.
- Ercilasun, A.B. (2013). *Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2018). *Dîvânu Lugâti’t-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2012). *Türk Dil Bilgisi*. Bayrak Basım / Yayım / Tanıtım.
- Erten, M. ve Başkan, A. (2016). Bismil Ağzından Derleme Sözlüğü’ne Katkılar. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (40), s. 67-77.
- Gökçür, E. (2012). *Van Gölü Havzası Ağzıları*. (Basılmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.
- Gülensoy, T. (2018). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Güven, Ö. (2021). Sivas (Zara) Ağzından Derleme Sözlüğüne Katkılar II. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 5 (6), s. 299-315.

- Güzel, F. (2019). *Türkiye Türkçesi Ağzlarında Yapım Ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2015). *Türk Dilinde Edatlar (En Eski Metinlerden Zamanımıza Kadar -Yazı Dilinde-)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karahan, L. (2022). *Anadolu Ağzları Sınıflandırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2017). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Levendoğlu, M. F. (2006). *Küresinliler Örneğinde Kültürel Kimlik (Küresinliler'in Sosyo-Kültürel Yapısı)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Li, Y.S. (2022). *Türk Dilinde Son Takılar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özok, G. (2022). Van Ağzında Görülen Yansıma Sözcükler Üzerine Bir İnceleme. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2 (62), s. 1735-1754.
- Sırrı, M. & Sırrı, G. (2020). Hakkâri İlinde Gıda Olarak Tüketilen Yabani Bitki ve Yabancı Ot Türlerinin Güncel Durumu. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 19, s. 393-409.
- Tietze, A. (2021). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. Ankara: Türkiye İlimler Akademisi.
- Yıldız, M, & Özsoy, Y. (2016). Bartın Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi*, 1(1), s.141-150.
- Zülfikar, H. (2021). *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler (İnceleme-Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.